

תפיסת התרבות של ברל כצנלסון

אניטה שפירא

ההכרה בדבר הניגוד הטראגי שבין האינטליגנציה לבין ההמונים, ליוותה את התנועה הסוציאליסטית מראשיתה. ברל גדל והתחנך בתקופה, שבה העדר הקומוניקציה הנפשית בין האינטליגנציה הרוסית, שתססה מהפכנות, לבין ההמונים הרוסיים, שנשבעו בשם הצאר והכנסייה, הביאה לכישלונה של המהפכה הרוסית הראשונה, ולאכזבה מנתיב הפעולה העממית הרחבה. כיצד יוצרים מכנה משותף תרבותי ונפשי בין מיעוט משכיל להמונים בוערים, זו הייתה אחת הדילמות המרכזיות של המהפכה הרוסית, שהולכה בדרך כמעט בלתי נמנעת למסקנה של כינון הדיקטטורה. במישור היהודי – החלוקה בין ההמונים לבין האינטליגנציה הייתה, במידה רבה, החלוקה בין הבונד לציונות. רוב רובם של הנוהים לציונות לא באו משכבת הדלות היהודית, מבעלי המלאכה או מן הלומפן-פרולטריאט, ואף לא מן השכבות שזכו להשכלה כללית מסודרת. הציונות במזרח אירופה צמחה בשכבת המעמד הבינוני הנמוך, שבניה ספגו בבית את המסורת היהודית ואת הזיקה לתרבות עברית. ברל התקנא בכישרון של פעילי הבונד למצוא את הדרך לליבם של ההמונים היהודים.³ העלייה השנייה הייתה, לדידו של ברל, ההוכחה לכך, שאינטליגנציה מסוגלת לאמץ לעצמה אורח חיים של פועלים. אך האם דגם האדם החלוץ, שהוא דגם האדם המגשים, החי על פי אמונתו, הוא דגם שיכול להתאים גם לחילופי הזמנים, לחלופי הדורות וגם לתנועה המונית? שאלה זו, שכל קבוצת מהפכנים התלבטה בה, לא נתנה לברל מנוח. "מכל השאלות החברתיות" אמר, "מסובכת ביותר היא שאלת שינוי הטיפוס האנושי".⁴ ברל לא נרתע מעיצוב אדם חדש. המאה ה-20 בראשיתה הייתה נועזת ואופטימית בגישה לאדם כיצור שניתן לשנות את אופיו ולשפר את התנהגותו כבן אנוש וכרכיב בחברה. הפיכת "אבק אדם" (מושג שהיה רווח בעשורים הראשונים של המאה, והתייחס למעמד חסר הכרה וארגון) לציבור מחושל ונכון למאבק, נחשבה מטרה ראויה, לגיטימית, חיונית, של כל תנועה שחתרה לתיקון עולם. הדרך להשגת מטרה זו עוברת דרך הקניית התרבות. הפעולה התרבותית נועדה ליצור את המכנה המשותף הרעיוני, האמונתי, הנפשי, בין המיעוט המשכיל לבין ההמונים. ברל לא הבחין בין תרבות פועלים לבין תרבות לאומית. לדידו הפועל היה נושא שליחות לאומית, משום שהעם היהודי, מעצם טבעו, לא יסכים לחיות בחברה שאיננה חברה צודקת "בשום עם בעולם אין הסתירה המעמדית מתקבלת כדבר משווע כמו שהיא מתקבלת אצלנו", קבע.⁵

כאשר הספידה עליזה שידלובסקי, חברת קבוצת כנרת, את ברל כצנלסון, היא הגדירה אותו במילים הבאות: "נושא חזון לוחט על אדם יהודי עובד, על כפר עברי, על אחוות פועלים, על לשון עברית, על ספר עברי".¹ הגדרה זו כללה בהינף משפט אחד, תפיסת עולם לאומית וסוציאליסטית, תביעה לאורח ודרך חיים, אמונה בהתחדשות אנושית, לאומית וחברתית. בתוך אלה הייתה שזורה ציפייה להתחדשות תרבותית, המסתמלת בלשון העברית ובספר העברי. במאמר זה אני מבקשת לייחד מאמר זה לפן זה של עולמו של ברל – הפן התרבותי.

בין האינטליגנציה להמונים

ברל אהב להתגנדר בהצגת עצמו כנבוך הנצחי. לאמיתו של דבר, הייתה זו במידה לא מעטה העמדת פנים, טריק רטורי: ברל ידע היטב מה הוא רוצה, לאן הוא מכוון את דבריו ואת דרכו. אך מכיוון שהוא ביקש לחנך על פתיחות, על איי-קבלת אמיתות מוסכמות, נועדה המבוכה, שהיא בת-לווייתה של הפתיחות, לאותת: הנה גם אנכי, המנהיג, שוקל את עמדותי לנוכח המציאות המשתנה, גם אנכי משנה תפיסות ואינני מוכן לקבל את דברי אבות הסוציאליזם כתורה מסיני. בטריק רטורי דומה השתמש ברל כאשר הכריז בעת הדיון בהסתדרות על הקמת "עם-עובד", ש"יחסי לגידול ירקות היה הרבה יותר נפשי מאשר למלאכת-עריכה". לכאורה, הוא הוסיף ופיתח רעיון זה, המייחס יתר חשיבות לעבודה חקלאית וליישוב הארץ לעומת עבודת תרבות, כאשר אמר באותו הקשר "תמיד, לאמיתו של דבר, נתתי את חיי לא לעריכה, כי אם לבנאות". אך הוא הוסיף סיפא, המציגה באור אחר את מה שאמר: "האמנתי בתום לבי שיש בידינו לבנות חברה, ושיש בי להועיל בבניה זו. ובמידה שזו דרשה אותי לחקלאות או להתיישבות או לכספים או לעריכה – נענית".² כלומר, עבודת העריכה, או בהשאלה, הפעילות למען טיפוח התרבות, הייתה בעיניו של ברל שוות משקל בבניית האומה והחברה היהודית בארץ-ישראל להתיישבות, לכלכלה או לשינוי המבוקש בדמות היהודי. כאשר אמר שפניו היו לבנאות ולא לעריכה, הוא נקט לשון הסתר לגבי אמונתו הלוהטת באשר לתפקיד המרכזי שיש לעבודת התרבות בבניינה של אומה. עבודת התרבות אמורה הייתה ליצור את הגשר בין האינטליגנציה לבין הפועלים, בין המשכיות לבין חדשנות, בין דור האבות לדור הבנים.

האינטרס הפועלי במובן הצר של המושג, אלא את האינטרס הפועלי הרחב, שבעיני ברל הזדהה עם האינטרס הלאומי. ברל דחה בשאט נפש מה שהוא קרא "מיטת סדום של פרופסיונליזם"⁸. אם המטרה היא הקמת עם עובד, אזי העיתון צריך להציג את עולמו של אותו עם עובד בדרך. לכן ברל עודד פועלים מן השורה לכתוב לעיתון מאמרים או כרוניקות, שישקפו את החיים היומיומיים כפשוטם. הוא ראה ב"דיבוב אילמים" נכס ראשון במעלה של העיתון, אותו גשר שאותו שאף להקים בין הפועלים לבין האינטליגנציה. אך הוא לא ראה את עצמו מחויב להגן על עמדת הפועלים בכל סכסוך עם המעסיקים, ובוודאי שלא לייצג את הממסד הפועלי. לשווא התלוננו נציגי מועצות פועלים, שדבר לא מבטא את עמדתם. ברל חתר ליצור את הבסיס הלאומי הרחב ולא לתת ביטוי לאינטרסים מקומיים או אוטוריים. מכאן גם נטייתו לא לתת מקום הולם בעיתון לדעות השמאל בהסתדרות, אם אלו של "גדוד העבודה", או אלו של "השומר הצעיר". הוא גם הוליך את הקו כנגד הימין, כאשר הרחיק מן העיתון את אורי צבי גרינברג ואת אב"א אחימאירי, בשלהי שנות ה-20. אנשי "ברית שלום" ובראשם מי שהיה אחד האנשים הקרובים אליו, הוגו ברגמן, הפכו עם הזמן לפסולים בעיניו והוא סגר בפניהם את שערי עיתונו. דמוקרטיה וחופש דיבור לא נחשבו בעיניו שווים ערך למשימה החינוכית שהוא העמיד לעיתונו. הציבור הזדהה אתו בעמדה לאומית תקיפה, ככל שהזכרים נגעו ליחסים בין יהודים לערבים ובין יהודים לבריטים. לעומת זאת ברל מצא עצמו ימינה מן הציבור בכל מה שהיה שייך לסוגיית ברית המועצות. אך הוא סירב לחזור אחרי חסד הציבור. הוא האמין, שתפקידו לחנך את הציבור ולא להחניף לו. לומר לציבור מה הוא סבור שראוי לו לחשוב, ולא דווקא להיסחף עם הרוח של הקהל. לא הייתה לו כל התבטלות בפני "קול המון", והוא לא חשש להימצא במיעוט, במיוחד בנושאים שהוא ראה בהם את ציפור הנפש של התנועה, כמו השימוש באלמנטים כלפי הרביזיוניסטים, או השימוש בטרור כלפי ערבים. הוא ראה את עצמו ואת עיתונו כאמונים על חינוך הציבור, על הפיכת אותה ישות אמורפית של עולים שהגיעו ארצה בשלבים שונים של מודרניזציה, לציבור מלוכד, כדברי השיר, למחנה עמל אחד.

הפן החינוכי

ברל גרס שתנועת הפועלים האירופית הזניחה את הפן החינוכי, והזנחה זו היא שהייתה בעוכריה, היא שיצרה את התהום בין האינטליגנציה והפועלים, ואפשרה את חדירת נגע הפאשיזם. הוא השווה בין רמת המנהיגות בדור הראשון של התנועה הסוציאליסטית – פרודון, הס, מרכס, הרצן, לסל, לבין המנהיגות בשני הדורות לאחריה: "שנות השגשוג לא הביאו איתן אלא תלמידים, אפיגונים, נמושות – על כל פנים בינוניים", התריס.⁹ השוואת "ספרות הקלסיקים הסוציאליסטים" עם "ספרות נושאי הכלים" גילתה את השטחיות וחוסר המקוריות הגוברת של תנועה בגאותה. ברל חרד מפני הפתחות דומה בתנועתו, עם המעבר מדור העלייה השנייה אל דור הפעילים שאחריה. הוא ראה בחינוך ההומניסטי את הדרך להתגבר על הירידה ברמה התרבותית, המאיימת על התנועה כשהיא צומחת לכדי תנועת המונים ובהיבט מאבדת את היכולת ליצור קשר של אמת עם ההמונים הללו. זאת הוא רצה להשיג על-ידי חשיפת הציבור שלו לשיאים של התרבות

לפיכך, הפעולה התרבותית חיונית לגיבוש הסולידאריות הלאומית, להבניית האומה, וגם לשמירת ההגמוניה של הפועל בציונות. הוא הגדיר את שאלת התרבות הלאומית כ"שאלת גורל", לא פחות.⁶

בימי העלייה השנייה ראה ברל בטיפוח הפן התרבותי את הכלי שנועד להילחם נגד אובדן צלם האדם והכבוד האנושי, שבא כתוצאה מן הזנחה העצמית ומן העזובה, שליוו את הפועלים הבודדים במושבות. הוא התחיל בקטנות: פתיחת קלוב פועלים בפתח תקווה, שבו הפועלים יכולים היו לבוא לשתות בניחותא כוס תה, לקרוא עיתון, לשוחח שיחה שקטה בענייני דיומא. הוא אף דאג להביא את ברנר להרצות באותו קלוב. היו לברל רעיונות מעשיים, בני ביצוע באמצעים הדלים של תנועה אביונית: לדוגמה, הוא יזם הקמת ספרייה ניידת, מעל גבי חמור, ומשאילה ספרים לפועלים. מאז ומתמיד הוא החשיב את הספרות היפה כבעלת ערך מחנך רב יותר מאשר החוברות והפלטפורמות למיניהן. "אולי הרבה סוציאליסטים רוסים אינם יודעים שיש קשר בינם ובין דוסטויבסקי", אמר, "אבל כך דרכה של תרבות, שהיא פועלת בהרבה צינורות סמויים מן העין".⁷ בעיניו מורי הדור אמורים היו להיות אנשי מופת, כמו ברנר וא.ד. גורדון, לא דווקא בורכוב או לשצ'ינסקי. מופת החיים נראה בעיניו כערך מחנך הרבה יותר משמעותי לתנועה מגשימה מאשר אידיאולוגיות מוצקות.

הצורך להגיע למעגלים מתרחבים והולכים של ציבור הוליד את רעיון דבר. בימי העלייה השנייה אפשר היה להסתפק בחדר תרבות, בהרצאות מזדמנות, בתרומתו של ברל משכרו הדל להוצאת מאסף "רביבים" של ברנר. אך ככל שהעלייה ארצה התרחבה והקיפה ציבורים שלא עברו את כור ההיתוך של תנועה חלוצית או אינדוקטרינציה ציונית; ככל שהתחרות על נפש הנוער היהודי עם ה"סיטרא אחרא" הקומוניסטי נעשתה בוטה יותר, כן התברר הצורך בעיתון שיגיע להמונים.

"דיבוב אילמים"...

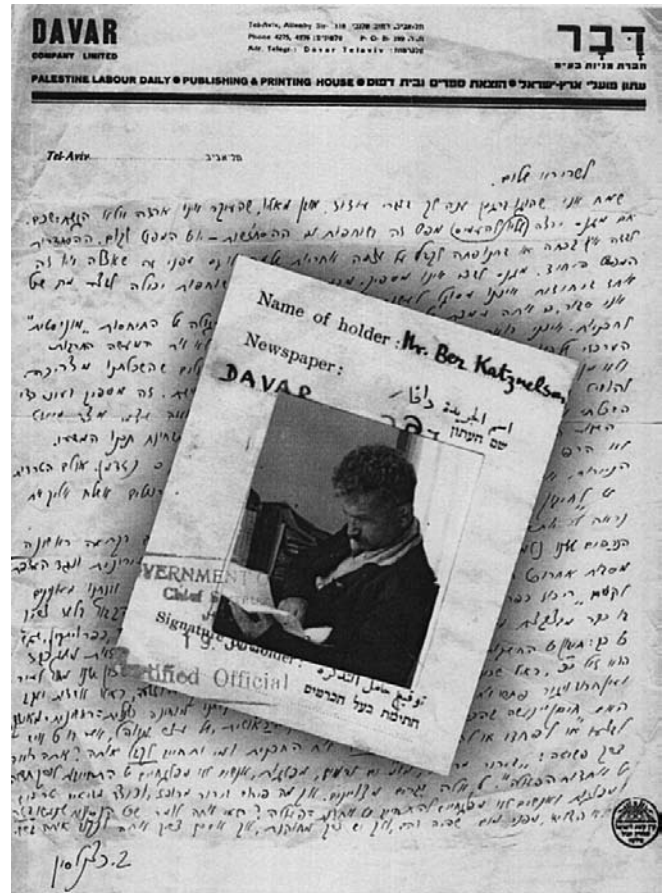
כאן צצה ועלתה הדילמה, מה אמור עיתון פועלים להיות: עיתון שהוא בעל אוריינטציה על ענייני פועלים, עיתון שמבטא את מה שציבור העובדים חושב, או שמא עיתון שמחנך את ציבור הפועלים לחשוב כפי שהעורך שלו חושב לנכון. ברל סבר שהוא מבטא את "הרצון הכללי" של תנועתו. לא היה לו כל היסוס בהקניית עמדותיו לציבור הרחב. הוא לא רצה בעיתון שמתייחס לעניינים הפרופסיונאליים הצרים של תנועת פועלים בלבד. כשם שההסתדרות ראתה את עצמה במידה רבה כ"מדינה בדרך", ולא הגבילה את עצמה לעניינים פרופסיונאליים, כפי שדרש השמאל בהסתדרות, אלא רתמה את עצמה, באמצעות חברת העובדים, למפעל בניין הארץ, כך דבר לא נועד לייצג את

ברל כצנלסון
(תמונה מפנקס העיתונאי 1935)

בראשית הייתה האידיאה – הרי זו תנועתנו. לא היינו באים לארץ אלמלא עולם רוחני מסוים של דורות שקדמו לנו", קבע.¹³ כאשר העיר מישהו בהספד על אליעזר יפה כי היה "יהודי חדש", התרעם ברל והגיב, שאיננו מקבל אמירות כאלה אפילו ביחס לצברים, "ועל אחת כמה וכמה לגבי אנשים, אשר אלמלא מורשתם 'הגלותית' לא היו מה שהם". והוסיף הערה רבת משמעות: "אנשינו לא נולדו כקצף על פני מים, בלי אב ואם". בעיניו, אי-אפשר להבין את ההתיישבות השיתופית ואת תפיסת האחריות ההדדית בלי החוש הישן של "כל ישראל ערבים זה בזה".¹⁴ הנה כי כן, ברל הטרים ושלל את התפיסה שלימים מצאה את ביטויה המושאל במשפט של משה שמיר "אליק נולד מן הים". ברל ראה במפעל הציוני בכלל ובתנועתו בפרט תנועת המשך להיסטוריה היהודית ולא קרע מן הגולה. זה לא מנע בעדו להכיר בצורך בשינוי המציאות היהודית מיסודה, כתנאי להגשמת הציונות. אך ברל דגל במחויבות של ארץ-ישראל לגולה. לכן הוא מחה על הדרך שבה פירשו חוגים מסוימים את המושג "שליילת הגלות", כמין "שוביניזם של שבט הרוצה להיפרד מעמו, אשר אינו אהוב עליו". לדידו, "שליילת הגלות אין פירושה שליילת יהודי הגולה והתעלמות מן הגולה היהודית, כי אם הכרה עמוקה שהגלות איננה נותנת דרך לאדם היהודי לזקוף את קומתו". הצגת "שליילת הגלות" כ"התעלמות מיסורי הגלות", כפי שמפרשים אותה יריבי הציונות, הוגדרה על ידו כפירוש מכוער, שיש לעקור אותו.¹⁵

סוגיית ההמשכיות או הקרע בין התרבות המתגבשת בארץ-ישראל לבין המורשת היהודית הייתה קשורה בנימים גלויים ונסתרים אל סוגיית היחס לגולה. כשם שברל לא ראה את עצמו כמי שנוול מן הקצף על חוף ימה של תל-אביב, כך גם הוא ראה ביצירה הארצישראלית לא יצירת יש מאין, אלא חוליה במסכת הדורות, שיונקת ממורשת תרבותית יהודית. ברל נטש מסורת אבות בגיל 12, וככל הידוע, לא ביקר מאז בבית כנסת. אולם נטישתו את הדת אין פירושה נטישתו את התרבות היהודית. הוא היה משוקע בה מאז שארץ-ישראל נתגלתה לו כממשות בספורי עשרת הדיברות שקרא כילד בבית אביו. לעומת זאת, הדור שהתבגר בעת מלחמת העולם הראשונה כבר לא בא מעולם יהודי מוצק, אלא מחברה מתפוררת, שעגנון הציב לה מצבה בספרו "אורח נטה ללון". ואילו הדור שהתחנך בתנועה בארץ היה זר ומנוכר למסורת היהודית. ברל חיפש דרכים לנכס לתנועתו את הנכסים התרבותיים שעליהם התחנך ומהם שאב תעצומות נפש. לכן הוא יצא מגדרו כאשר קבוצת הנוער העובד יצאה למחנה קיץ בערב תשעה באב. בעיניו הייתה זו נטישת מסורת לאומית, המבכה על אובדן החירות והעצמאות היהודית. החשיבות של סמלים לאומיים הייתה ברורה לו, לברל, מאז שכתב את ה"זיכור" לנופלי תל-חי, כשהוא מאמץ דפוסי תפילה דתית, אך משנה את טעמים למשמעות לאומית: "זיכור עם ישראל" במקום "זיכור אלוהים". עתה הוא מטיף לצעירים, אשר גדלו בבתי שבהם המסורת היהודית כבר לא הייתה חלק מן ההווי היומ-יומי, לאמץ סמלים מהמישור הדתי ולהעבירם אל המישור הלאומי. הקשר הנפשי והרגשי אל פרקי ההיסטוריה הלאומית נראה בעיניו כבעל חשיבות מכרעת לדור, שעתידי לשאת באחריות לגורלו של העם היהודי. "נוכח כל הסכמים המרובים השמורים לנו בגנוי העתיד, הכרחי חינוך אמוצינאלי עמוק, אשר יפעיל את כל כוחות הנפש",¹⁶ הסביר. הרובד

ברל כצנלסון ועיתון דבר

העברית, ללא קשר לכשרות הסוציאליסטית שלהם – ביאליק בעיניו היה חשוב לחינוך סוציאליסטי יותר ממרכס.¹⁰ ברל ראה את העם היהודי, את המפעל הציוני ואת תנועת הפועלים הארצישראלית כגילויים מיוחדים במינם של ההיסטוריה והגורל היהודי, שאי-אפשר להשוותם לשום תנועה או זרם אחר בעולם. הפועל היהודי "הגלות שאלה אותו ומורשתו הכתיבו לא שמע מעולם. מצבו הסוציאלי בצירוף אופיו ומורשתו הכתיבו לו תשובות כאשר לא השיב שום פועל בעמו", גרס.¹¹ לכן ברל לא הסכים למדוד את הכשרות הסוציאליסטית של תנועתו באמות המידה המקובלות בעולם הגדול: הטקסטים, היסמאאות, דמויות המופת, כל העולם הרוחני של התנועה, אמורים היו להיות גידולם מקוריים. ברל הכיר בחוב שהוא וחבריו חבים לעולם התרבות ולעולם המהפכה הרוסית. אפילו א.ד. גורדון, שהכחיש כל זיקה לעולם רוחני חוץ מזה היהודי, טען ברל, "לא היה יכול להיות מה שהיה אלמלא אותו עולם רוסי, שמתוכו הכיר את עצמו וחשב על עמו".¹² אך למרות הכרתו בזיקה לעולם המהפכני הרוסי, הוא ראה את שורשי התנועה נטועים בהיסטוריה היהודית. החוב למורשת הדורות היה חלק בלתי נפרד מהשקפת עולמו: "אם יש תנועה אשר אפשר לומר עליה:

כאמור, ברל ניסה ליצור גשרים בין אינטליגנציה לבין פועלים, בין זיכרון לבין שכחה, בין המשכיות לבין מהפכה, ובין דור האבות לבין דור הבנים. מאז שברל נפטר, לא היה מי שהיה מסוגל לתת את דעתו למשימות חינוכיות ותרבותיות, שהיו בבחינת השקעה לטווח רחוק. חינוך העולים החדשים, הסוציאליזציה שלהם, נחשבו למטרות ראויות, אך נופלות בחשיבותן מן ההשקעה בדיור, עבודה, בתי ספר ובתי חולים. ואולי בצדק. אך התהליך שברל ראה אותו קורה לתנועת הפועלים האירופית, היה ישים גם לגבי תנועת הפועלים בארץ-ישראל: הנתק בין האינטליגנציה והפועלים היה לעובדה. מישוהו אחר קצר את פירות הנתק הזה. הוא הדין לגבי הגשר בין זיכרון לבין שכחה, בין המשכיות לבין מהפכה: מאז שברל הלך לעולמו לא היה מי שניסה לעצב מחדש דפוסי תרבות וסמלים, שישלבו בין מסורת יהודית לבין מציאות חיים חילונית, שימנעו את הקרע בין לאומיות לבין חברה צודקת, בין התרבות היהודית לבין התרבות הכללית. בכנס על "מדינת הלאום ומסורות פוליטיות אחרות של העם היהודי" תלה מיכאל וולצר את התגברות הכוחות הדתיים על כוחות החילוניות המהפכנית במדינות שהוקמו על-ידי תנועות שחרור לאומי, בפריכות ודלילות שכבת התרבות החילונית. ברל לא ראה את הסכנה שבהתחדשות הדת – בעיניו הייתה הדת מנוצחת. "אין מכים את הנופל" – זה היה יחסו לדת. אך את חשיבות יצירת הגשר התרבותי בין סמלי העבר לבין סמלי ההווה – את זאת הבין היטב. את הדגל הזה לא היה מי שיריים אחריו.

הערות

1. עליזה שידלובסקי, "לידי הארון בכנרת", על ברל כצנלסון, תל-אביב תשי"ג, עמ' 418.
2. ב.כ., "הוצאת הספרים של ההסתדרות", כתבים ה, תל-אביב תשי"ג, עמ' 133-134.
3. ב.כ., "בשולי דברים", כתבים ה, עמ' 162-163.
4. ב.כ., "הציונות כתנועת הגשמה", כתבים ה, עמ' 286.
5. ב.כ., "עובדי המדע לשירות העם", על האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ח, עמ' 36-37.
6. ב.כ., "הוצאת הספרים של ההסתדרות", כתבים ה, תל-אביב תשי"ג, עמ' 124.
7. ב.כ., הרצאה בפני הבחירות הסוציאליסטיות, 1928, כתבים ג, תל-אביב תש"ז, עמ' 385.
8. ב.כ., "בשולי דברים", כתבים ה, עמ' 150.
9. ב.כ., "עבודתנו התרבותית" (בוועדה הרביעית של ההסתדרות), כתבים ו, תל-אביב תש"ז, עמ' 266-268.
10. ב.כ., "עבודתנו התרבותית", כתבים ו, עמ' 272.
11. ב.כ., "בשולי דברים", כתבים ה, עמ' 149.
12. ב.כ., "בחבלי אדם", כתבים ה, עמ' 256.
13. ב.כ., "הוצאת הספרים של ההסתדרות", כתבים ה, תל-אביב תשי"ג, עמ' 124.
14. ב.כ., "בחבלי אדם", כתבים ה, עמ' 264.
15. ב.כ., "הציונות כתנועת הגשמה", כתבים ה, עמ' 285.
16. ב.כ., במבחן, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 21.
17. ב.כ., במבחן, עמ' 23.

ששה להתגייס למפעל של השכלה למבוגרים. במקביל, הוא שאף להנחיל את תפיסתו לדור הצעיר. הסמינרים שלו לחברי "הבחרות הסוציאליסטית", לחניכי "הנוער העובד" ו"המחנות העולים", היו במוקד מה שהוא ראה כעשייה החינוכית-תרבותית.

ליצור גשרים

ירח העיון ברחובות ב-1941 היה דוגמה לאותו ניסיון בלתי פוסק של ברל ליצור גשרים בין ההווה של התנועה לבין ההיסטוריה, בין ידע שימושי לבין תורה לשמה, בין הלאומי לבין הסוציאליסטי. הוא גם דוגמה למאמציו להגיע אל דור העתיד של התנועה. ירח העיון חשף בחור כמו יגאל אלון לראשונה בחייו לאיכויות אינטלקטואליות, כמו הרצאות שלום או שז"ר, שספק אם הוא ידע קודם על קיומן. האם יכלו אירועים חד-פעמיים כמו ירח העיון לגבש את אותה אקטיבה רחבת אופק ומשכילה, שבה ראה ברל תנאי לשמירת האיכויות האנושיות של התנועה? ספק. התקווה של ברל, להנך דור בצלמו וכדמותו, שיתגבר על פער הדורות וימשיך את אתוס התנועה, לא התגשמה. ואפשר שמלכתחילה היא הייתה משימה שעמדה בניגוד לפסיכולוגיה ולסוציולוגיה של יחסים בין-דוריים. רוחב האופקים של ברל, הפתיחות היחסית שלו, חוכמתו, כל אלה עשו אותו למנהיג ערץ על הצעירים, אך הם לא יכלו לשמר מהות רוחנית ונפשית, שלא התחברה אל הארצישראליות החדשה. בסופו של דבר, דומה שההנחה, שניתן להעביר מורשת של דור מהפכני מדור לדור, ולעשות זאת בדרך של אינדוקטרינציה מעודנת, וללא כפייה, התבררה כאשליה.

אולי זוהי אחת הסיבות לכך ששנה לאחר מכן ברל מתגייס במרץ רב להקמת הוצאת הספרים של ההסתדרות. כמו בהקמת דבר, כאשר מתרחב מעגל התנועה והיא אמורה להגיע לציבור גדול יותר, ברל נזקק לכלים חדשים. כאשר ברל החל בפרסום ספרי "עם עובד" ב-1942, הוא ראה את עצמו כמי שנוטל על שכמו את עיצוב התודעה של הדור, על-ידי עיצוב ארון הספרים, שיהיה בביתו של כל פועל. כדרכו, הוא לא נרתע מלהכתיב לציבור מה שנראה חשוב בעיניו. ספק אם הספרים בסוציולוגיה ובמדעי המדינה שפרסם דיברו אל לב שכבות רחבות. ספרות הילדים שבחר להוציא לאור נפלה בכוח המשיכה שלה מספרות ילדים מתורגמת, שפורסמה על-ידי ההוצאות המסחריות. היא הייתה בעלת גוון דידקטי-ציוני-סוציאליסטי, שלא יכול היה למשוך לבבות. הסדרה החשובה הייתה "לדור", שפרסמה ספרות מקור ונתנה ביטוי לטוב טעמו הספרותי של העורך. במבט לאחור, הסדרה החדשנית ביותר הייתה "מן המוקד", ניסיון ראשון לפרסם חומרים דוקומנטאריים מאירופה הכבושה, שעניינם גורל היהודים שם. הספרים לא זכו להצלחה מסחרית – הקהל לא רצה לקרוא את סיפורי הקטסטרופה שירדה על אחיהם באירופה. הנוער – על אחת כמה וכמה. ברל התעקש וחתר להציג את תמונת העם היהודי ההולך וכלה. הוא הבין בזמן אמת, שהעמדת המרד של גטו ורשה במוקד ההנצחה של השואה, יש בה אי-אמת, כי היא מתעלמת מגורלם של מיליוני יהודים, שלא יכלו למרוד. אף כאן הוא ניסה ליצור גשר של נייר בין ההווה היהודית בגולה וזו החדשה, המתגבשת בארץ-ישראל.